

**Кольористична лексика в ідіостилі О. Довженка:
семантичний і стилістичний аспекти**

У статті розглядається семантичне та стилістичне наповнення кольороназв як засобу художнього відображення довкілля в ідіостилі О. Довженка, виявляється специфіка авторського вживання слів на позначення кольору.

Ключові слова: кольороназва, картина світу, семантика, символіка кольору.

В статье рассматривается семантическое и стилистическое наполнение цветообозначений как средства художественного отображения действительности в идиостиле А. Довженко, определяется специфика авторского употребления слов для обозначения цвета.

Ключевые слова: цветоназвание, картина мира, семантика, символика цвета.

This article is about semantics and stylistic contents of colournames as a method of feature picture in O. Dovzhenko's idiosstyle, and also a specific of the authors usage of the words on the indication of colour.

Key words: colournames, picture of the world, semantics, symbolic of colour.

У мовознавстві проблема кольороназв розглядалася в кількох аспектах. Назви кольорів становлять об'єкт наукових студій у сфері порівняльного мовознавства (О. В. Коваль-Костинська, Н. Ф. Пелеві), етнолінгвістики (О. А. Вербицька, В. В. Жайворонок, Г. М. Яворська), психолінгвістики (Л. А. Лисиченко, Т. В. Ковальова, Р. М. Фрумкіна), історичної та описової лексикології (М. І. Чікало, О. Д. Панченко), семасіології (А. П. Кириченко, А. П. Критенко). Проблема семантики кольоративів та їхньої естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в полі зору науковців (І. М. Бабій, А. А. Брагіна, В. В. Дятчук, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт та ін.).

Актуальність досліджуваної теми визначається загальною спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення семантики та стилістичних можливостей мовних одиниць у художніх дискурсах українських письменників, а також важливістю вивчення особливостей семантики та стилістичних функцій кольорономенів в ідіолекті О. Довженка.

Мета статті – виявити семантичний та стилістичний потенціал назв кольорів у прозових творах О. Довженка.

Колір – це продуманий прийом, який допомагає письменникові виразити свої думки і почуття, відтворити своєрідність манери оповіді, описати індивідуальні риси персонажів, авторського бачення доквілля. Мовні засоби, що позначають колір, доступні не тільки розуму, але й почуттю. Вони мають потужний потенціал зображальних можливостей. "Кольори діють на душу, можуть збуджувати думки, які нас заспокоюють або хвилюють, засмучують або радують" [1, с. 33].

Дослідженням проблеми кольоропозначень в літературі стали займатися на початку ХХ ст. Це пов'язано з новим підходом до вивчення системності лексичних одиниць. Дійсно, різноманіття компонентів колірної лексики викликане наявністю в мові прямих, переносних і символічних значень, які використовуються в різних видах і жанрах художньої словесної творчості.

У лінгвістів викликають активний інтерес властивості сполучуваності назв кольорів і позначуваних ними предметів, явищ; фразеологія, заснована на колірній лексиці, семіотика кольору в контексті художньої літератури, міфології, фольклору, символіка кольору. Структурний і семантичний аспекти кольоропозначень ґрунтовно досліджує О. Дзівак, визначає у їхньому складі синонімічні ряди, мікросистеми, що мають певні внутрішні структури [3, с. 14].

Однією з основних ознак прозової мови письменника є вплітання у художню канву ахроматичних та хроматичних кольорів, зокрема *чорного, білого, червоного, жовтого, зеленого та сірого*, контекстуальне оточення яких викристалізовує їхню амбівалентну природу. Це значить, що один і той самий колір паралельно функціонує як у позитивнооцінному, так і в негативному конотативних значеннях.

Головним номінативним засобом, який використовує О. Довженко для позначення *чорного* кольору, виступає лексема *чорний*. Символічні значення біди, горя, нещастя, небезпеки, трагічних подій і навіть смерті передає чорний колір: "*Коли підійшов Роман до льоху і, відчинивши ляду, промовив до чорної ями свої слова, обізвалася з ями одна душа – материна*" [5, с. 156], "*Вершники біжать великими житами, оглядаючись назад, на чорне димне небо*" [5, с. 109]. Переважно цей кольоратив пов'язаний із традиційною символічною семантикою: втіленням темноти, ночі, порожнечі, смерті, біди, виражає негативні емоції: "*Пропливали широкі сірі неорані українські лани, розбиті вокзали, зруйновані міста і чорні вікна спалених домів*" [5, с. 142]. У чорних тонах автор висвітлює все, що пов'язане зі стихією, яка руйнує долі та забирає життя.

У структурі значення кольороназви *чорний* чітко виділяється семантичний компонент *темний*. Про його реалізацію лексею чорний можна говорити тоді, коли приписувана ознака має нечітке, невиразне колірне забарвлення, коли треба підкреслити неосвітленість: *"Палали жита і села на темному обрії. Брели по темному полі череди бездомні. Якісь вершники пролітали темними шляхами"* [5, с. 114], *"... і тоді великі солом'яні пласти вогню, немов душі українських розгніваних матерів літали в темному димному небі..."* [5, с. 155]. Чорний колір містить виразний оцінний момент – негативну оцінку чогось або когось. Чорний виступає переважно у значенні "поганий", "негативний", "ганебний".

У мові творів О. Довженка функціонує колірний епітет *білий*. Мовознавці стверджують, що лексема білий первісно означала "блискучий, прозорий, невидимий", а пізніше – "чистий та світлий". Тому не випадково, що всі предмети, явища, яким властивий білий колір, оцінюються позитивно: *"А на покуті над білою скатертиною стола й темний білобородий бог..."* [4, с. 47], *"А на білій стіні під богами, аж до мисника, висіло багато гарних картин..."* [4, с. 17], *"Над лаврами трималися в повітрі Божі Матері з рушниками і білі ангели, як гусаки крилаті"* [4, с. 17].

Синонімічно з білим пов'язуються лексеми: вимитий, чистий, світлий, посивілий, блідий: *"У садочку біля чистої хатини, серед квітів, бджіл, дітвори... сиділа, мов на картині, родина колгоспника Лавріна Запорожця..."* [5, с. 107], *"... одного ясного весняного вечора німецькі конвоїри викинули його з теплушки..."* [5, с. 213], *"... обійшовши навколо хатища й блідої печі через вишневий квітучий садок..."* [5, с. 292].

О. Довженко з раннього дитинства перебував у гушці народного життя. Це дало матеріал для пізнання народної естетики, етики, психології, філософії. Автор передає багатство, гармонію і благородство духовного світу героїв такими деталями у змалюванні, наприклад, образу старого діда Семена, що лежав *"на білому стародавньому рядні, в білій сорочці"* мають виразне фольклорне походження. Письменник віддає перевагу білому кольорові, змальовуючи образ діда Семена, його останню постіль. Адже білий колір символізував завжди духовну красу і багатство.

У структурі поняття "білий" також розглядаємо елемент із семою "сивий", "посивілий", "сивіти", "сивина": *"Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся, а борода біла"* [4, с. 9], *"У неї було сиве волосся і брудні, вимучені руки..."* [5, с. 166].

Сірий колір – це колір-медіум між білим і чорним. Він перестає бути кольором та перетворюється у символ стосунків. Власне, сірий колір має розгалужену систему семантичних варіантів. Поширене вживання цього кольору в значенні "безликий", "невиразний", "нічим не примітний". Сірість – це не символ мудрості зрілого віку, а символ зречення. Крім того, цей колір позначає одноманітність, духовну і моральну ницість, порожнечу життя. Іноді, потрапивши в незвичні сполучення, сірий колір набуває значення "невеселий", "сумний": *"сірість у віконцях, сірість у всьому"*. Лексика, яка сполучається з кольоративом "сірий" передає авторське бачення цього кольору: *"Ранок був хмарний, сірий"* [5, с. 306], *"Брат Микита лежав біля дерева з широко розкритими сірими очима, наче дивуючись зі своєї ранньої смерті"* [5, с. 215]. Уся кольорова палітра творів О. Довженка глибоко продумана. У повісті "Україна в огні" домінує одна кольорова гама: червоно-кривава, яка заповнила майже всі картини твору.

Набагато ширша кольорова палітра в "Повісті полум'яних літ", бо тональність твору життєстверджувальна. Хоча і є в повісті колір вогню і крові, проте переважають світлі, яскраві кольори. Вони асоціюються "з буянням життєдайної природи, з нескінченністю людського буття" [2, с. 126]. Серед усіх кольористичних груп саме назви червоного кольору демонструють багатоплановість і найширшу сполучуваність з абстрактними і конкретними поняттями: *"У червоній куряві й диму немов навіки заходить сонце"* [5, с. 229], *"І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу"* [5, с. 244], *"Хмара була важка... а самий верх її, самий вінець... було написано шаленими крученими криваво-червоними... мазками"* [5, с. 240].

Червоний колір – це колір пролитої крові, тому асоціюється з війною, агресивністю, смертю. Цей колір домінує в описі подій війни і надає їм особливого трагізму: *"Тоді кров полилася з шиї праворуч і ліворуч двома струмками, як дороге червоне вино з дорогого розбитого сосуда"* [5, с. 209], *"Земля була хвора. Вона ніби влетіла в якусь криваву туманність і занедужала"* [15, с. 216]. В. Гребньова у своїй монографії зазначає: "Поеднуючись із звуками, пахощами, червоно-кривавий колір створює ефект руху, динаміки, передає страшну атмосферу великої війни" [2, с. 126].

Часто дослідники привертають увагу до червоного як передумови чорного, як до ознаки ще чогось живого, що неминуче приречене на загибель, а відтак йдеться про символ не кінцевого результату, а процес вмирання, перших симптомів смерті та її причини: *"Кров заливала йому лице. Він облизував її, солону, й протирав липкою рукою"*

окривавлені поранені свої очі" [5, с. 200]. Взагалі вся творчість О. Довженка періоду війни підводить до висновку, що воєнне оновлення, переродження України уявлялося йому як оновлення "вогнем" – у символічному сенсі [6, с. 52].

Сонце – основний символ життєдайності також асоціюється у письменника з червоним кольором. Не можна оминати й групи назв синього, блакитного, срібного кольору, які О. Довженко використовує у своїх творах: *"Вода тиха, небо зоряне, і так мені хороше плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі"* [4, с. 27]. Безмежність небесного простору також підкреслюють іменники високість, далечінь, всесвіт, які автор супроводжує описовими епітетами *блакитна, срібносяйна, небесна, зоряний*. Ці епітети містять емоційне навантаження і характеризують або чисте безхмарне небо (*блакитна високість*): *"В блакитній високості непомітно почали виникати хмарки"* [4, с. 92] або зоряне небо (*срібносяйна небесна далечінь, зоряний всесвіт*). Характеризуючи нічне небо, письменник уживає прикметники на позначення кольору *синій* і *темний* (у значенні близький до чорного): *"... а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу"* [4, с. 49], *"Холодні зірки мерехтіли в темному небі..."* [5, с. 31]. Оригінальним є використання О. Довженком словосполучи *прозора синява ночі*. У контексті просторове розташування ночі письменник факультативно переносить до позиції верху (неба) і наділяє багатьма його конотаціями, що знаходить своє поширення в розгорнутій метафорі *під синім покрывом животворящої ночі*: *"Все росте, все рухається під синім покрывом животворящої ночі..."* [4, с. 103].

У мові художніх творів О. Довженка особливої художньої значущості набуває гама **зеленого** кольору. Зелений колір – символ природи, молодості, плодючості полів, краси і радості. У народній символіці кольорів зелений є кольором надії, кольором молодого трави, весняного оновлення, тому і в творах О. Довженка він є кольором усього молодого, прекрасного. Семантика зеленого кольору має як загальнономовне, так і індивідуально-авторське значення. Загальнономовне значення поняття "зелений" пов'язане з рослинним світом і виявляється в прямому називанні кольору: *"Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть чисто все зелене та буйне"* [4, с. 7], *"Я упав в зелену гущавину й поліз попід листям просто до огірків"* [4, с. 12].

Традиційно-символічне звучання має **жовтий** колір, що у прозових творах не лише позначає колір сонця, золота, а й здатний набувати інших смислових прирощень, зокрема "хворобливий, змарнілий, пов'язаний зі смертю в характеристиках портретів персонажів".

У творах О. Довженка лексема жовтий викликає негативне враження: *"Тетяна стояла в дверях худа-худа, жовта"* [5, с. 141], *"Жовті, виснажені, неголені, биті полонені люди з концентраційних таборів... вивозилися на тяжкі й небезпечні роботи"* [5, с. 152]. У процесі аналізу виявлено, що головна увага цього кольоративу концентрується на найактивніших його кольорах – жовтому і золотому. Лексеми жовтого кольору вживаються з нейтральним значенням або з негативно емоційним. Золотий має позитивну семантику: *"Він саме цвіє великими золотими гронами, як у попа на ризах..."* [4, с. 12].

Отже, кольористика в творах О. Довженка виступає одним із вагомих засобів складного смислового й естетичного навантаження. В основному письменник дотримується загальноприйнятої символіки певного кольору. У більшості випадків колір викликає традиційні асоціації. Серед хроматичних кольорів у творчому доробку О. Довженка найбільшою продуктивністю вирізняються лексеми "червоний", "синій", "зелений". Одиначними слововживаннями характеризуються кольорономени "коричневий" та "золотий". У художній мові автора виявлено індивідуально-авторські погляди на семантику та функціональні можливості аналізованих лексем, про що свідчать особливості використання кольоролексем на позначення ахроматичних та хроматичних кольороназв. Ахроматичні кольоропозначення (білий, чорний і всі проміжні між ними сірі кольори) мають позитивну та негативну семантику. Позитивна (чорний) пов'язана із землею, кольором очей персонажів, кольором волосся тощо; негативна семантика – це втілення темноти, ночі, порожнечі, біди, горя, нещастя, страждань, смерті. "Білий" не лише виступає прямою назвою кольору з описом білої хати, білої сорочки, але й пов'язаний із горем та смертю.

Багатство колірної палітри, широка гама колірних тонів і відтінків, прийоми, що сприяють відтворенню індивідуального світобачення й образотворення, – все це свідчить про необмежені можливості й багатобарвність словника мови творів Олександра Довженка.

Література

1. Берлин Б. Основные цвета: их универсальность и видоизменения / Б. Берлин, П. Кей. – М. : Наука, 1969. – 520 с.
2. Гребньова В. Катарсис. Олександр Довженко і тоталітаризм : монографія / В. Гребньова. – Кіровоград : [Б.в.], 1997. – 150 с.
3. Дзівак О. М. З історії назв кольорів / О. М. Дзівак // Українська мова та література в школі. – 1973. – № 9. – С. 81–84.

4. Довженко Олександр Петрович. Вибране: для ст. шк. віку / О. П. Довженко ; упоряд. текстів та передм. О. М. Таранченко ; обкл. Н. В. Задорожна. – К. : Школа, 2008. – 320 с.

5. Довженко Олександр Петрович. Повість полум'яних літ: Повісті, оповід., публіц. / Довженко Олександр Петрович ; худож. О. І. Дмитрієв ; післямова С. Плачинди. – К. : Молодь, 1984. – 367 с.

6. Корогодський Р. Довженко: вчора, сьогодні, завтра в країні національної культури / Р. Корогодський // Дивослово. – 2001. – № 5. – С. 52–58.

7. Саєнко В. Мистецький синтез і творчий метод у "Кассандрі" Лесі Українки / В. Саєнко, І. Пономаренко // Проблеми сучасного літературознавства : зб. наук. праць. – Одеса : Маяк, 1997. – Вип. 1. – С. 107–129.